

Mihai Cimpoi

LIMBAJUL PO(I)ETIC EMINESCIAN

Limbajul po(i)etic eminescian, conceput în chip tradițional ca fenomen al expresivității, susținut de un inegalabil act de valorificare a virtualităților semantice ale limbii române, impune studiul impactului sistemului acesteia în primul rând prin stadiul ei în perioada în care a creat și al modului în care limbajul este condiționat „de fiecare limbă individuală în parte”, el nefiind un limbaj universal [1, p. 45].

Un alt adevăr axiomatic, reiterat în cadrul eminescologiei, este că, prin toate aspectele lui, limbajul po(i)etic eminescian ne oferă *revelația* aparte a unui univers articulat sistematic, organic – și a unei viziuni profund existențiale. Rosa del Conte observa, astfel: „Poet adevărat, el a găsit, pentru a exprima nucleul, rădăcina unui etern rău existențial, a cărui mărturie cultura filosofică a vremii sale o reînnoia, propunându-i încă o dată, și încă odată inutil, remediul o limbă ce-și afundă rădăcinile în cea mai autentică spiritualitate a neamului său. Și întrucât e „autentică”, ea este oglinda unei mentalități ce e rezultatul unei stratificări culturale, depozitate într-un lent proces de asimilare. Uimitor de tânără în vigoarea fanteziei sale, în care retrăiește o bogată experiență a miturilor, această limbă se va revela și a fi în stare să răspândească în jurul ei o intensă vibrație emotivă, tocmai întrucât este evocatoare a unor viziuni și concepte îndepărtate” [2, p. 130].

Eminescu se cade reinterpretat și prin grila noilor hermeneuți care ne propun o relaționare absolută Lume-Limbaj. Limbajul face ca știința, care este deja limbaj, *să decurgă* din lume: „limbajul întruchipează, astfel, „lumina ființei”, în care ființa lucrurilor se lasă înțeleasă” [3, p. 48].

Literatura, pentru Eminescu, așa cum reiese din *Epigonii*, din *Scrisoarea II*, *Criticii mei* și dintr-o scrisoare către Iacob Negruzzi, este obiect și privire asupra lui în același timp, cuvânt și rostire a acestui cuvânt; literatură-obiect și metaliteratură” [3, p. 124]. Eminescu este primul Mare poet și primul mare poet român cu conștiința accentuat artizanală a scrisului.

Universul eminescian se întemeiază pe un univers al cuvântului, pătruns până în „subsensuri”, în semnificațiile rezonante. Unul din marele secrete ale lui Eminescu, glosa Edgar Papu în finalul unei cărți ale sale, este acela de a fi pătruns înlăuntrul cuvântului, în cutia de rezonanță, unde i-a surprins ca nimeni altul toate tonurile posibile, cu întreaga bogăție de sensuri, subsensuri și semnificații pe care le-ar putea scoate din adânc fiecare vibrație a ei. Exemplificările se fac pentru printr-un singur cuvânt a fi, surprins în câteva flexiuni temporale, personale și modale (a fost odată... a fost ca niciodată... și era una... cum e Fecioara), prin care se exprimă ireversibilitatea, tristețea, trăirea dureroasă a existenței. E un sunet-destin, conchide Edgar Papu.

Alexandru Ciorănescu crede, ca și Mircea Eliade, că Eminescu e un poet al „dualităților solidare prin contradicție”, al „contradicției termenilor”, muzicalitatea fiind un rezultat fericit și involuntar al acesteia. Opera sa e un lung monolog în care e și subiect,

e și obiect, și „care, în cazul lui, nu e numai temă poetică, ci și neliniște existențială”. Limbajul lui poetic e un limbaj clar-obscur: „Introspecția descoperă îndoieli obscure, care reclamă claritate confuză, și adâncuri dureroase, care au nevoie de un tratament lenitiv. În mod necesar, poetul a fost impus a-și forma un limbaj poetic clar-obscur, legănat de adieri muzicale” (Alexandru Ciorănescu, studiu introductiv la volumul Mihai Eminescu, *Poezii alese*, Madrid, 1990; aici cit. apud. vol. *Eminescu sub fiorul timpului*, București, 2000, p. 37).

Limbajul po(i)etic eminescian este pus de Rosa del Conte în relație cu simbolismul materiei, care i se înfățișează ca o eternă *Erscheinung*, ale căror elemente sunt purtătoare de mesaje sau de oglinzi ale unor adevăruri metafizice: „ceva” care trimite la altceva: „Prin ea Eminescu a exprimat înainte de toate ritmul fundamental al creației: fluiditate și durată, opacitate și transparență, viață și moarte” [2, p. 258].

„Secretul” poeziei eminesciene fiind de natură melodică, exegeta italiană decriptează un „instrument simfonic atât de personal, din care obține agere efecte de muzică imitativă și descriptivă”. Despoindu-se progresiv de umflările emfactice ale timbrului, poetul ajunge la puritatea liniei melodice printr-un proces de *dematerializare* a cuvântului: „Compactă undă sonoră, vibrație a unei materii de bronz, la început, cântecul își coboară încetul cu încetul registrul, pentru a deveni murmur, șoaptă tot mai estompată: mai mult decât sunet, ecoul de sunet și – adeseori – tăcere muzicală” (*Ibidem* p. 248).

Cercetătoarea relevă anumite răsfrângeri ale tradiției culturale mitice și filosofico-mistice dintr-un strat arhaic creștin sau necreștin: *aiontologia* (reliogizitate, în contextul căreia Dumnezeu, închis în transcendența sa absolută”, se identifică cu Timpul – demiurg); *nașterea-moarte*, exprimate în limbajul gnozei; *nașterea-suferință* („patimă”); *sacralitatea „moșneagului”* (durata drept criteriu suprem al valorii); *veac* și derivatele „vecnicie” și „eon”. Alte figuri sunt *unde*, ca *oglinzi căzute din cer*; *vămile* ca bariere ale cerului și timpului; *Sfinxul pătruns de înțeleș*, *cifra* (hieroglifa) *mirul*, dedus din utilizarea lui liturgică; *limbajul misticii*, folosit mai cu seamă în poezia erotică (amorul *dureros*); *imagini și epitete* („bogat”, „demonic”, „divin”, „vrajă”, „paingăn”, „a roii”, „umed”, „negru”, „adânc”, lumina trisolară, „zdrobit”, „evlavios” și „smerit” (epitete ale inimii, ale sufletului), „viermele” (îndoielii); metafore precum „ușile gândirii”, „încăperile gândirii”, „cămara (tristei) inimii”, Scânteia de foc (noțiune în legătură cu antropogeneza și destinul escatologic al omului), *aventura astrului*, *îngerul* și *Steaua*, *spiritul-înger* și *steaua*, „*nefericiri svârlite în brazdele veciei*”.

Felul în care Eminescu înțelege similaritatea dintre structura lumii și structura limbajului se apropie de Wittgenstein cu teoria sa de tip „ecou” sau „oglinză” a semnificației și în special cu *Gemeinschaft*-ul, conceput ca o cutumă și exemplu, ca o „formă de viață” specifică unei comunități nu unei societăți, deci opus *Gesellschaft*-ului, și unei vorbiri curente. Fiind al unei comunități închise și idiosincratice, limbajul nu ține cont de norme trans-cedentale, trans-etnice și trans-culturale, *cutuma* și *exemplul* fiind o ecuație suverană, „definitivă” (a se vedea Ernest Gellner cap. „Suveranitatea culturii” din vol. *Rațiune și cultură*, Iași, 2001).

Eminescu vorbește, în chiar spiritul acestei teorii raționaliste (dar și acelei iraționaliste a lui Noam Chomsky): de „ritual difuz” supus aprior normelor gramaticale („extraordinarei discipline” fonetice și sintactice), de o limbă română ca despre o limbă specific „rustică” (*lingua romana rustica*, în Caietul 2257, f. 27 și urm.), că formele de viață ale unui neam, manifestat în obiceiuri și creația orală exprimă – hegelian – „idei interne”, sensibilizate nu

în imagini comune tuturor popoarelor, ci a unui anumit popor tragic unei națiuni agricole deosebindu-se de imaginile unei națiuni de vânători sau de păstori (ms. 2257, f. 61 v - 62). Prin urmare avem dovada conștiinței că limbajul trebuie să urmeze *cutuma* și *exemplul*, precum și ideea internă ce disciplinează anticipat creativitatea, ordinea verbală, producerea de mesaje.

Poezia lui Eminescu desăvârșește procesul de *autonomizare* a limbajului poetic, început în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „Cu Eminescu limba creației poetice își trece în prim-plan rolul de modelator al limbii literare începând totodată să i se opună structural, câștigând *autonomie* (subl. în text – *n.n.*)” [8, p. 20].

Universul eminescian, luat în ansamblul său configurativ, se axează pe un *univers lingvistic eminescian* specific, pe o rostire esențială a ființei, proprie numai lui Eminescu. În acest sens s-a vorbit despre *armonie* (uneori onomatopeică) de la Maiorescu până la exegeții de azi, de *vocabularul eminescian* (Vladimir Streinu), *universul cuvântului* (Edgar Papu) *stilul artistic* (G. Ibrăileanu), *univers de discurs* (Mariana Neț, ca un termen împrumutat de la Greimas și Courtés).

Limbajul po(i)etic al lui Eminescu apare într-o epocă de relativă consolidare și unificare a limbii române, paralelismele, alternativele și elementele graiurilor (muntenesc, ardelenesc și moldovenesc) fiind încă obiect de opțiune. În ciuda factorilor externi, Eminescu *subordonează* limba artei sale poetice, acordându-i și o funcție estetică prioritară. Procesul de autonomizare a limbajului po(i)etic, asociat celui de autonomizare a poeziei înseși, are loc în condițiile unei libertăți superioare, „fiind condiționată exclusiv de legi ale semnificării poetice – în selectarea și combinarea elementelor lingvistice convertite în semne poetice”. Raporturile cu limba literară (forme abandonate sau conservate în limba vorbită și în textele vechi) „sunt de convergență și divergență” [8, p. 452]. Dincolo de relațiile complexe cu limba literară, procesul de semnificare conduce la constituirea autonomiei și specificității limbajului poetului condiționând „un univers liric în cel mai înalt grad specific”.

Eminescu absolutizează expresia, devenită semnificativă în sine („argint e pe ape și aur în aer”). Armonia expresivă depășește limitele sistemului fonetic, afirmându-se „activ în selectarea formelor gramaticale, flexionare sau sintactice”, arhaice, populare („Porni Luceafărul. Creșteau/ În cer a lui aripe”; „Și apa unde-au fost căzut/ În cercuri se rostește”). Principiul eufonic se asociază altor principii dominante: al *sugestivității* semnificantului, al *densității* semantice, al *sinonimiei* și *polisemiei*: „Principiul desfășurării formelor, construcțiilor sintactice, al selectării termenilor lexicali, în funcție de capacitățile lor sugestive, caracterizează limbajul poetic eminescian mai cu seamă din perspectiva relației intime dintre planul semantic și planul expresiei în structura creațiilor considerate individual, dar și din perspectiva ipostazelor sale diferite: *liric meditativă, ironică, satirică* [8, p. 454-455].

Conjugând principiile fonetice esențiale (regionalisme, arhaisme literare), morfologice (coexistența unor forme flexionare ce ies din granițele limbii, combinarea lor, resubstanțializarea opozițiilor gramaticale interne), eufonice, imagistice, mitice, limbajul poate afirma autonomia limbii poetice atât la polul creatorului, cât și la cel al cititorului, „niciodată închis”: „Metaforic vorbind, *limbajul poetic și poezia românească ajung, prin Eminescu, la conștiința de sine*” (subl. în text – *n.n.*) (*Ibidem*, p. 457). Eminescu renunță la „exotismul neologismului”, „cruditatea regionalismului strident și neexpresiv” „artificialul diminutivelor și adjectivelor gerunziale, retorismul stufos”, „caracterul preponderent ornant

al imagisticii” – toate acestea prezente în grad diferit la Heliade, Cârlova, Gr. Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu.

Într-un studiu recent Mariana Neț propune o analiză din perspectivă semantică a figurilor de stil în raport cu textul, a mecanismelor textuale, potrivit cărora ele funcționează, a relațiilor ce se stabilesc între ele în cadrul aceluiași text sau univers poetic, precum și a unor factori implicați în receptarea adecvată/neadecvată a figurilor. Limbajul po(i)etic atinge „polul maxim” atunci când „își ocultează propriile diferențe morfosintactice, când semantica pare o consecință a fonologiei modelate prozodic, iar normele morfosintactice ale enunțului apar numai ca o convenție de scriitură, ca o „concesie” făcută „lizibilității” [9, p. 135]. Poeții își creează și propriile catahreze (figuri devalorizare, repetabile), nu numai propriile figuri, motive și simboluri.

Vorbele în poezie trebuie să fie asemenea lucrurilor, căci și lucrurile ne vorbesc, iar psihanaliza existențială poate „să degaje singurele ontologii ale calităților care sunt «revelatoare ale ființei»”, susține Mikel Dufrenne cu referire la Sartre. Și la Eminescu limbajul poetic este natură, „o natură care vorbește și care inspiră, martorul și expresia, am spune, a unei Naturi naturante, care ne vorbește însăși” [10, p. 66-67].

Referințe bibliografice

1. Eugeniu Coșeriu, *Istoria filosofiei limbajului de la începuturi până la Rousseau*, București, 2011.
 2. Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj, 1990.
 3. Jean Grondin, *Hermeneutica*, Chișinău, 2008.
 4. Roland Barthes, *Eseuri critice*, Chișinău, 2006.
 5. Edgar Papu, *Eminescu*, Iași, 2008.
 6. Alexandru Ciorănescu, studiu introductiv la vol. *Mihai Eminescu, Poezii alese*, Madrid, 1990.
 7. Ernest Gelbner, *Rațiune și cultură*, Iași, 2001.
 8. Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, col. „Eminesciana” – 17, Iași, 1979.
 9. Mariana Neț, *Eminescu, altfel, limbajul poetic eminescian – o perspectivă semiotică*, București, 2000.
 10. Mikel Dufrenne, *Poeticul*, București, 1981.
- * Din *Dicționarul Enciclopedic „Mihai Eminescu”* în curs de pregătire.

Institutul de Filologie
(Chișinău)